

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

СОЛОМЧАК ХРИСТИНА БОГДАНІВНА

УДК 340.12

**ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЗИТИВНОЇ ПРАВОВОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент
Грицук Оксана Вікторівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри теорії та філософії права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Максимов Сергій Іванович,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри філософії

кандидат юридичних наук
Донченко Ольга Павлівна,
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри теорії та історії держави і права

Захист відбудеться «25» червня 2014 р. о 9⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий «23» травня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Право найбільш ефективно реалізується за умов існування стабільного правопорядку, який досягається через свідоме неухильне виконання правових норм і ґрунтується на позитивній правовій відповідальності. Позитивна правова відповідальність оберігає право від правопорушень та виступає гарантом забезпечення інтересів людини та суспільства. Позитивна правова відповідальність є свідченням високої свідомості людини, що проявляється в солідарному розумінні суспільством позитивного й негативного. Вона є фундаментом правової системи, оскільки відповідальна людина не лише зіставляє свої дії з суспільними нормами, а й дотримується їх. Більше того, чим вищий рівень позитивної правової відповідальності, тим рідше виникає потреба у негативній відповідальності та покаранні, яке є крайнім застосуванням державного примусу.

Детермінація позитивної правової відповідальності – це складний об'єкт для вивчення, який може бути досліджений лише в рамках комплексу наук про людину та суспільство, зумовленого як сприйняттям людини, так і впливом соціального середовища. Людина позиціонується як складна біосоціальна система, що включає самосвідомість, волю та розум, емоції і почуття (природні (індивідуальні) детермінанти позитивної правової відповідальності). На позитивну правову відповідальність впливає взаємодія людини із суспільством, що проявляється у культурі, соціальних і правових нормах та цінностях, які становлять собою соціальні детермінанти. В цьому аспекті позитивна правова відповідальність постає складною системною якістю людини, як єдність соціоцентричних та антропоцентричних ознак, що перебувають у взаємозв'язку і наділені цілісністю та стійкістю. Чим вища якість соціальних і природних (індивідуальних) детермінант, тим вищий рівень здатності до самоконтролю та самообов'язання, абсолютної готовності та реалізації позитивної правової відповідальності людини.

Вихідною репрезентантою в дослідженні позитивної правової відповідальності у філософсько-правовому вимірі є визначення, яким характеристикам повинні відповідати природні (індивідуальні) та соціальні детермінанти, щоб у своїй сукупності семантизувати позитивну правову відповідальність. Це дозволить стверджувати, що позитивна правова відповідальність людини є цілісним комплексом взаємопов'язаних елементів (детермінант) та не може зводитись лише до почуття обов'язку чи правослухняної, правомірної поведінки або ж до звичного усвідомлення своїх обов'язків.

Значний внесок у дослідження проблематики соціальної відповідальності зробили такі дослідники: І. Б. Аземша, К. В. Басін, С. Н. Братусь, В. К. Грищук, О. В. Іваненко, М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, К. В. Родіонова, І. С. Самощенко, В. І. Червонюк, А. М. Шульга та ін. Зокрема, в позитивному

аспекті правову відповідальність розглядали: О. В. Іваненко, В. Н. Кудрявцев, Д. А. Ліпінський, М. І. Матузов, Л. Р. Наливайко, П. О. Недбайло, І. С. Самошенко, В. Г. Смірнов, М. С. Строгович, В. П. Тугарінов, Р. Л. Хачатуров та ін.

Детермінізм у філософії досліджували: І. О. Акчуріна, І. С. Алексєєва, Л. Г. Антипенко, Я. Ф. Аскін, Л. Б. Баженова, В. А. Гречанова, Б. М. Кедров, О. М. Князев, В. Г. Левін, М. Л. Лезгін, Г. Й. Михайлишин, Ю. А. Мігачова, В. П. Огородников, М. Е. Омеляновський, О. П. Панафідіна, М. О. Парнюк, М. В. Пилипенко, Ю. В. Сачкова, Г. О. Свєчнікова, А. Г. Спіркін, І. В. Шаталович, Д. І. Широканов, М. Г. Ярошевський та ін.

Такі природні (індивідуальні) детермінанти позитивної правової відповідальності людини, як самосвідомість, розум і волю, емоції і почуття вивчали: О. В. Гришук, В. Е. Дружинін, С. С. Занюк, К. Е. Ізард, І. О. Ільїн, В. Ж. Келле, Т. С. Кириленко, А. Н. Леонтєв, А. Н. Лук, С. І. Максимов, В. А. Ойгензихт, А. Е. Пасніченко, А. І. Санталов, В. І. Селіванов, Л. Соколов, А. Г. Спіркін, Л. В. Трофімов, А. К. Уледов, О. С. Устименко, І. Є. Фарбер, М. М. Цимбалюк, С. В. Чайковський та ін.

Культура, соціальні та правові цінності і норми (соціальні детермінанти позитивної правової відповідальності людини) були об'єктом вивчення таких науковців: О. Ф. Александрової, А. Н. Бабенко, О. О. Бандури, М. І. Бобневої, С. Б. Боднарова, Е. В. Бурлай, А. В. Верительникової, О. О. Газенко, Р. Б. Головкина, А. А. Кавалерова, М. С. Кагана, В. Я. Кривопалової, Л. І. Лясотова, І. Д. Мишиної, І. В. Мімої, В. В. Молодиченка, Е. М. Пенькова, М. М. Підлісного, В. Д. Плахова, Ю. С. Разметаєва, А. П. Семитко, П. П. Сліпця, І. Г. Стрелецької, І. Г. Сухіна, Б. А. Урванця, М. С. Шальміна, Н. В. Шилова та ін.

Однак розгляд позитивної правової відповідальності людини за допомогою принципу детермінізму не здійснювався, а відповідно, у науковій літературі не виявлено аналізу соціальних та правових явищ як детермінант позитивної правової відповідальності.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Робота виконана у контексті теми науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Львівського державного університету внутрішніх справ «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433), а також «Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є філософсько-правове дослідження детермінант позитивної правової відповідальності людини. Вказана мета передбачає вирішення таких основних задач:

– здійснити аналіз сучасного стану вивчення позитивної правової відповідальності людини та її детермінант;

- визначити методологічні засади дослідження детермінант позитивної правової відповідальності людини;
- виявити ознаки природних (індивідуальних) та соціальних детермінант позитивної правової відповідальності людини;
- простежити характер правосвідомості як природної (індивідуальної) детермінанти позитивної правової відповідальності людини;
- розглянути розум та волю як природні (індивідуальні) детермінанти позитивної правової відповідальності людини;
- охарактеризувати емоції та почуття як природні (індивідуальні) детермінанти позитивної правової відповідальності людини;
- вирізнити соціальні та правові цінності як соціальні детермінанти позитивної правової відповідальності людини;
- встановити соціальні та правові норми як соціальні детермінанти позитивної правової відповідальності людини.

Об'єктом дослідження є сфера суспільних відносин, в якій виникає і реалізується позитивна правова відповідальність людини.

Предмет дослідження – філософсько-правовий вимір детермінант позитивної правової відповідальності людини.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склала система різних методів, логічних прийомів і засобів пізнання досліджуваної проблеми, спрямованих на забезпечення об'єктивного та всебічного аналізу процесів і явищ природного та соціального розвитку. Основним методом дисертації є науковий аналіз позитивної правової відповідальності людини через принцип детермінізму.

На всіх етапах дослідження також використовувався метод діалектичного взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних факторів розвитку людини. На окремих етапах застосовувались різноманітні методи дослідження. Так, історико-правовий метод використовувався у процесі звернення до генезису формування та розвитку явища позитивної правової відповідальності людини. Системно-структурний метод – при дослідженні позитивної правової відповідальності як системного явища. Феноменологічний метод застосовувався в аналізі розуму, волі, правосвідомості, емоцій та почуттів, норм, цінностей як самостійних явищ. Завдяки логічному методу вдалось дослідити закономірності та одержати нові знання про природні (індивідуальні) та соціальні детермінанти позитивної правової відповідальності людини.

Для формування визначень правової відповідальності, позитивної правової відповідальності людини, позитивної правосвідомості та правового почуття використовувались такі методи, як: структурно-функціональний, системний, а також аналіз та синтез як прийоми логічного методу. Герменевтичний метод сприяв виявленню особливостей соціальних та природних

(індивідуальних) детермінант позитивної правової відповідальності, щоб встановити ідеальну детермінанту. Під час дослідження впливу правових, моральних, релігійних, норм-звичаїв та норм-традицій на позитивну правову відповідальність людини використовувався системний метод та проекція від абстрактного до конкретного, а також принцип об'єктивності. Застосовувались такі категорії та прийоми формальної логіки: визначення, поняття, судження, порівняння, дедукція, узагальнення тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні філософсько-правовим дослідженням проблеми детермінант позитивної правової відповідальності людини. У проведеному дослідженні сформульовано положення та висновки, які є новими для філософії права або такими, що наділені істотними ознаками новизни.

Найбільш вагомими серед теоретичних положень, рекомендацій, висновків, пропозицій, сформульованих у дисертації, є такі:

вперше:

– запропоновано детермінанти позитивної правової відповідальності поділити на природні (індивідуальні) і соціальні. Самосвідомість, розум та воля, емоції та почуття є природними (індивідуальними) детермінантами позитивної правової відповідальності, оскільки вони є невід'ємними від людини та виступають властивостями людського мозку. Соціальними детермінантами позитивної правової відповідальності людини є: культура, соціальні і правові норми та цінності, оскільки з їх допомогою суспільство регулює, контролює і оцінює поведінку його членів та встановлює певні орієнтири для бажаної і допустимої поведінки в тій чи іншій ситуації.

– встановлено, що детермінанти можуть мати як конструктивну, творчу, так і деструктивну, руйнівну спрямованість, тому одні детермінанти обумовлюють процеси організації, інші – дезорганізації. Ті детермінанти, що не лише організують процес певного явища, а й завдяки яким ця організація здатна досягти якнайвищого рівня ефективності, запропоновано назвати «ідеальними» детермінантами;

– запропоновано авторське визначення детермінізму та детермінант позитивної правової відповідальності людини. Детермінанти позитивної правової відповідальності людини – це абсолютні, автономні, самостійні, самодетерміновані цінності, фактори, чинники, речі, елементи, в активному стані, що перебувають у взаємодії, чим визначають виникнення позитивної правової відповідальності людини. Детермінізм позитивної правової відповідальності людини – це принцип, що відображає взаємодію, опосередкованість, взаємообумовленість, рух, розвиток автономних, самостійних, самодетермінованих, субстанційних речей і явищ, взятих в активному стані, які в сукупності утворюють позитивну правову відповідальність людини;

– запропоновано під позитивною правосвідомістю розуміти осмислене відображення правової дійсності, яке полягає в усвідомленні людиною права як позитивного явища та проявляється у самопримусі та самозобов'язанні до позитивної правової відповідальності. Позитивну правосвідомість зініційовано вважати ідеальною детермінантою позитивної правової відповідальності людини.

удосконалено:

– теоретичні підходи до правової відповідальності, згідно з якими правова відповідальність розглядається, з одного боку, як усвідомлена форма правового обов'язку, що проявляється у свідомій і добровільній реалізації суб'єктивних прав і обов'язків людини та об'єктивується у правомірній поведінці (позитивний аспект), а з іншого – ґрунтується на необхідності зазнати негативних наслідків для правопорушника через недотримання або порушення ним правових норм (негативний аспект);

– дослідження позитивної правової відповідальності як правовідношення, в якому добровільно та свідомо реалізуються суб'єктивні права і обов'язки людини та яке об'єктивується у її правомірній поведінці;

– наукові ідеї щодо єдності розуму та волі запропоновано об'єднати в інтегруюче поняття розумна воля, що є втіленням позитивної правової відповідальності людини (її ідеальною детермінантою);

– дослідження емоцій та почуттів із акцентуванням на правових почуттях як ідеальних детермінантах позитивної правової відповідальності людини, де правове почуття – це духовне утворення, яке визначає характер та прояв ставлення людини щодо тих чи інших правових явищ, на підставі правових знань, досвіду, пізнання і оцінки права та інших суб'єктивних чинників;

– теоретичні підходи до соціальних та правових цінностей із запропонованням поділу ціннісної орієнтації на три рівні залежно від форми взаємодії суспільного та індивідуального в людині у сфері права (свідома ціннісна правова орієнтація, допустима ціннісна правова орієнтація, антиціннісна орієнтація). Доведено, що усвідомлена ціннісна правова орієнтація є ідеальною детермінантою позитивної правової відповідальності людини;

– поглиблені дослідження соціальних та правових норм і встановлення правового закону як такого, що покликаний бути втіленням ідеальної детермінанти позитивної правової відповідальності людини, адже, «вбираючи» цінності природного права за допомогою правових законів, позитивне право реалізує ті сутнісні якості, які узгоджуються з інтересами суспільства.

дістали подальший розвиток:

– дослідження таких цінностей, як справедливість, свобода, рівність, що є найбільш фундаментальними для позитивної правової відповідальності

людини, оскільки вони, по-перше, виступають орієнтирами людського буття, по-друге, є основою для засвоєння будь-яких інших правових цінностей, і по-третє, спрацьовують на рівні правової інтуїції. Такі цінності є цінностями-цілями, духовними, позитивними, правовими цінностями та ідеальними детермінантами позитивної правової відповідальності людини;

– положення про те, що вплив моральних норм на позитивну правову відповідальність людини полягає в наступному: здійснюючи вчинок, людина повинна керуватися моральними критеріями, які водночас є критеріями позитивної правової відповідальності (такі як: справедливість, добро та зло, чесність та рівність); мораль, скеровуючи людину до морального-правового ідеалу, надихає її на добрі вчинки, а, отже, на позитивну правову відповідальність також; у морально-совісної людини недодержання правових норм викликає докори сумління;

– положення про те, що вплив релігійних норм на позитивну правову відповідальність людини полягає в наступному: здебільшого релігія наставляє на добро, на правильність учинків, на стримування від гріховних справ і думок; перетворення релігійних приписів і норм у ціннісну позицію законодавця означає, що релігія стає внутрішнім регулятором, який спонукає людину до необхідних дій, наприклад, до дотримання правових норм, що відображають загальнолюдські цінності та позитивну правову відповідальність; якщо релігійні норми не вступають в колізію з правовими, то людина активно реалізує правову норму або ж, в іншому випадку, особа – правомірно пасивна; коригування права згідно з релігійними постулатами сприятиме підвищенню рівня позитивної правової відповідальності суспільства;

– положення про те, що вплив норм-звичаїв та норм-традицій на позитивну правову відповідальність проявляється в наступному: по-перше, звичаєва поведінка - це не простий механічний автоматизм, а складна форма поведінки людини, в змісті якої проявляються її ціннісні орієнтації та установки як соціального, так і особистісного, індивідуального ставлення до навколишньої дійсності, що розкриваються на рівні емоційно-психічного відображення, переростання почуттів, емоцій, звичок у реально поведінку. Тим самим закріплюються своєрідні навички діяти певним чином у тих чи інших ситуаціях. Такі навички в межах права можуть виступати прямими втіленнями позитивної правової відповідальності. По-друге, та правова норма, що стала звичаєм, через її емоційне сприйняття членами суспільства, стає звичкою настільки, що її реалізація стає потребою, а тому контроль з боку держави щодо реалізації такої норми, а, отже, позитивної правової відповідальності стає непотрібною, оскільки виконуватиметься вона і без вказівки на те держави. По-третє, ефективність дії закону, а, отже, і позитивної правової відповідальності людини, залежить від повноти трансформації звичаїв у правові норми.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані у дисертації положення можуть бути враховані:

- під час законодавчого закріплення заходів заохочення, що є нормативною реалізацією позитивної правової відповідальності людини;
- під час перевиховання, виправлення та ресоціалізації правопорушників пенітенціарними органами, адже держава зацікавлена у формуванні позитивної правової відповідальності усіма суб'єктами права, у тому числі і правопорушниками;
- під час викладання в юридичних та інших гуманітарних вищих навчальних закладах таких курсів, як: «Філософія права», «Загальна теорія держави та права», «Соціологія права», «Юридична психологія» та інші з метою підвищення ролі позитивної правової відповідальності;
- для подальших теоретичних досліджень окремих проблем позитивної правової відповідальності.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень, що включені до дисертації, оприлюднені на міжнародних та національних науково-практичних конференціях, симпозіумах, круглих столах, семінарах. Серед них: третя всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні» (Сімферополь, 2013); всеукраїнська науково-практична конференція «Особливості формування законодавства України на сучасному етапі державотворення» (Івано-Франківськ, 2013); десята міжнародна науково-практична конференція «Україна і світ в контексті глобальних трансформацій» (Львів, 2013); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання сучасної юриспруденції – від теорії до практики» за організаційної підтримки ELSA Ukraine (Київ, 2013); міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (Запоріжжя, 2013); міжнародна науково-практична конференція «Кримські юридичні читання» (АРК, 2014).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у шести наукових статтях, які опубліковано у фахових виданнях з юридичних наук, у тому числі 1 стаття у зарубіжному періодичному виданні, а також у п'яти тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Обсяг і структура дисертації. Структура роботи обумовлена завданнями та предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які вміщують 8 підрозділів, висновків та списку використаних джерел і додатку. Повний обсяг дисертації – 214 сторінок, із них основний текст – 189 сторінок, список використаних джерел становить 24 сторінки (256 найменувань), додаток – 1 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, з'ясовано стан дослідження проблеми, на розв'язання якої спрямовується науковий

пошук, зазначено зв'язок роботи з науковими планами, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, його наукову новизну та положення, винесені на захист.

Розділ 1 «Стан дослідження філософсько-правових проблем детермінації позитивної правової відповідальності людини» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Проблема позитивної правової відповідальності людини та її детермінант: аналіз філософсько-правових підходів» виявлено, що правова відповідальність має полягати у поєднанні її негативного та позитивного аспектів. Позитивний зміст правової відповідальності впливає з філософського розуміння права не як сукупності правових норм, а як форми правової цінності. Негативний зміст правової відповідальності впливає з розуміння права як системи загальнообов'язкових, формально-визначених правил поведінки, які встановлюються, охороняються і гарантуються державою з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин.

Підрозділ 1.2 «Методологічні засади дослідження детермінант позитивної правової відповідальності людини» базується на принципі детермінізму. Детермінізм залежно від сфери вивчення диференційований як природний і соціальний. Людина завжди перебуває у двох взаємоконфліктуючих вимірах – природному та соціокультурному, тому детермінанти позитивної правової відповідальності запропоновано поділити на природні і соціальні. Однак слід зауважити, що дослідження базується на взаємодії соціального та природного в людині, і відповідно, в кожній детермінанті позитивної правової відповідальності є обидва ці чинники: у природних детермінантах їх відношення біологічно-соціальне, а в соціальних – соціально-біологічне. Тому соціальний детермінізм не відмежований від природного детермінізму нездоланною стіною.

У підрозділі 1.3 «Ознаки природних (індивідуальних) та соціальних детермінант позитивної правової відповідальності людини» виявлено, що під природними (індивідуальними) детермінантами слід розуміти фактори, пов'язані з фізичною, фізіологічною організацією людини, а також властивості нервової системи, функції організму як природжені, так і зумовлені тією чи іншою мірою середовищем. До природних (індивідуальних) детермінант віднесено: самосвідомість, розум та волю, емоції і почуття. Водночас, людина – це соціальна істота, а, отже, вона набуває свої людські властивості за посередництвом соціуму, до якого належить. Простежено, що культура, правові і соціальні цінності та норми є якраз тими факторами, на які повинна орієнтуватись людина як соціальна істота, окрім цього, їх слід вважати соціальними детермінантами позитивної правової відповідальності людини, тому що поза суспільством їх просто не існувало б.

Розділ 2 «Природні (індивідуальні) детермінанти позитивної правової відповідальності людини» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Правова свідомість як природна (індивідуальна) детермінанта позитивної правової відповідальності людини»* виявлено, що суттєвий вплив на позитивну правову відповідальність має правосвідомість, яка складається з двох аспектів – позитивного та негативного (деформація правосвідомості). Доведено, що деформація правосвідомості не може бути детермінантою позитивної правової відповідальності.

Запропоновано вважати позитивну правосвідомість ідеальною детермінантою позитивної правової відповідальності людини. До ознак позитивної правосвідомості слід віднести: прийняття свободи волі як найвищої цінності; позитивна правосвідомість проявляється у соціально-правовій активності; заснована на рівності та справедливості; позитивна правосвідомість характеризується належним способом мислення, який має бути спрямований на позитивне рішення, що ґрунтуватиметься на знаннях, праворозумінні, досвіді та моральній оцінці; позитивна правосвідомість проявляється у взаємодії з моральною свідомістю; позитивна правосвідомість ґрунтується на почутті вільно визнаного обов'язку, самозобов'язання; особа з позитивною правосвідомістю наділена духовними почуттями, основою яких є соціальні цінності. Позитивну правосвідомість запропоновано вважати ідеальною детермінантою позитивної правової відповідальності людини.

У підрозділі 2.2 *«Розум та воля як природні (індивідуальні) детермінанти позитивної правової відповідальності людини»* підтримано концепцію єдності розуму та волі, адже ці дві складові людської природи мають вирішальне значення для позитивної правової відповідальності людини. Описано механізм взаємообумовленості розуму та волі у впливі на позитивну правову відповідальність, який відображено поетапно, запропоновано об'єднати розум і волю в інтегруюче поняття – розумна воля, яка також покликана бути ідеальною детермінантою позитивної правової відповідальності людини.

У підрозділі 2.3 *«Емоції та почуття як природні (індивідуальні) детермінанти позитивної правової відповідальності людини»* визначено, що емоційний компонент відповідальності об'єднує різні складні моральні, соціальні та інтелектуальні почуття, які виникають при виконанні людиною обов'язків, прийнятті важливого рішення чи виконання позитивної правової відповідальності. Запропоновано до правових почуттів, як результату емоційного сприйняття права, віднести наступні види почуттів: почуття обов'язку; почуття відповідальності; почуття справедливості; поваги до права; толерантності; гуманності; законності; совісті; честі; почуття власної гідності. Дані почуття є вищими соціальними, моральними

та позитивними почуттями, оскільки сприяють закріпленню корисних навичок і дій та покликані до виявлення моральних якостей людської душі, а також виступають ідеальними детермінантами позитивної правової відповідальності людини.

Розділ 3 «Соціальні детермінанти позитивної правової відповідальності людини» складається з двох підрозділів. У підрозділі 3.1 «Соціальні та правові цінності як детермінанти позитивної правової відповідальності людини» встановлено, що такі вищі цінності, як: справедливість, свобода, рівність є цінностями-цілями, духовними, позитивними, правовими цінностями та ідеальними детермінантами позитивної правової відповідальності людини.

Цінності набувають соціального сенсу, реалізуються і справляють вплив на свідомість, поведінку, позитивну правову відповідальність людини лише у тому разі, коли вони глибоко усвідомлюються і сприймаються особистістю як ціннісні орієнтації. Ціннісна правова орієнтація – це компонент структури індивідуальної свідомості людини, який складається з певної ієрархії правових цінностей і на основі яких людина здійснює вибір у межах права. В міру того, що є основою в ціннісній орієнтації людини – цінність чи антицінність, що є її сенсом життя, можна судити про саму людину.

У підрозділі 3.2 «Соціальні і правові норми як детермінанти позитивної правової відповідальності людини» запропоновано поділити соціальні норми на дві групи: норми позитивного права та норми природного права, до якого відносимо моральні, релігійні норми, норми-звичаї та норми-традиції. Формою взаємозв'язку природного та позитивного права покликаний бути правовий закон, який є втіленням ідеальної детермінанти позитивної правової відповідальності людини, адже лише «вбираючи» цінності природного права за допомогою правових законів, позитивне право знаходить ті сутнісні якості, які узгоджуються з інтересами суспільства.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове (з позицій філософії права) вирішення поставленої мети, що полягає в аналізі детермінант позитивної правової відповідальності людини. Розв'язання цього наукового завдання є однією з необхідних умов наукового пізнання позитивної правової відповідальності людини, запобігання вчиненню правопорушень, підвищення суспільного порядку, стимулювання правомірної поведінки, а також розбудови правової держави. Сформульовано основні поняття, необхідні для викладення філософського підходу щодо детермі-

нант позитивної правової відповідальності людини – права відповідальність, позитивна правова відповідальність людини, детермінізм та детермінанти позитивної правової відповідальності людини. Резюмуючи викладені результати в дисертаційній роботі, можна зробити такі основні висновки:

1. Визначення правової відповідальності полягає у поєднанні її двох аспектів, адже позитивний зміст правової відповідальності впливає з філософського розуміння права не як сукупності правових норм, а як форми правової цінності. Негативний зміст правової відповідальності впливає з розуміння права як системи загальнообов'язкових, формально-визначених правил поведінки, які встановлюються, охороняються і гарантуються державою з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин. Отже, правова відповідальність – це, з одного боку, усвідомлена форма правового обов'язку, що проявляється у свідомій і добровільній реалізації суб'єктивних прав і обов'язків людини та об'єктивується у правомірній поведінці (позитивний аспект), а з іншого – ґрунтується на необхідності зазнати негативних наслідків для правопорушника внаслідок недотримання або порушення ним правових норм (негативний аспект).

З огляду на проведений аналіз понять позитивної юридичної відповідальності, її ознак, під позитивною правовою відповідальністю людини розуміємо правовідношення, в якому добровільно та свідомо реалізуються суб'єктивні права і обов'язки людини та яке об'єктивується у її правомірній поведінці. На основі визначення до ознак позитивної правової відповідальності можна віднести: наявне правовідношення; добровільно та свідомо реалізоване; об'єктивоване у правомірній поведінці; реалізоване через суб'єктивні права та обов'язки.

2. Методологія дослідження позитивної правової відповідальності базується на принципі детермінізму. Детермінізм позитивної правової відповідальності людини – це принцип, що відображає взаємодію, опосередкованість, взаємообумовленість, рух, розвиток автономних, самостійних, самодетермінованих, субстанційних речей і явищ, що перебувають в активному стані, які своєю сукупністю утворюють позитивну правову відповідальність людини. Детермінанти позитивної правової відповідальності людини – це абсолютні, автономні, самостійні, самодетерміновані цінності, фактори, чинники, речі, елементи, взяті в активному стані, що перебувають у взаємодії між собою, чим і визначають виникнення позитивної правової відповідальності людини. Детермінанти можуть мати як конструктивну, творчу, так і неконструктивну, руйнівну спрямованість, тому одні детермінанти взмозі обумовлювати процеси організації, інші – дезорганізації. Ті детермінанти, що не лише організують процес певного явища, а й завдяки яким ця організація здатна досягти якнайвищого рівня ефективності, за-

пропоновано назвати «ідеальними» детермінантами. Ідеальними детермінанти позитивної правової відповідальності людини є такі, що сприяють високій ефективності та найкращому рівню якості позитивної правової відповідальності людини.

Оскільки детермінізм залежно від сфери вивчення ділиться на природний та соціальний, а також людина завжди перебуває у двох взаємоконфліктуючих вимірах – природному та соціокультурному, запропоновано детермінанти позитивної правової відповідальності трактувати як соціальні і природні. До природних (індивідуальних) детермінант позитивної правової відповідальності пропонується віднести: самосвідомість, розум та волю, емоції та почуття. Соціальними детермінантами позитивної правової відповідальності людини є: культура, соціальні і правові норми та цінності.

3. Детермінанти позитивної правової відповідальності повинні відповідати таким ознакам: мають перебувати у взаємодії; розглядатися лише в активній стадії; повинні бути автономними, самостійними, самодетермінованими (тобто у свою чергу теж складаються з певних детермінант), субстанційними (тобто мають бути абсолютними явищами); повинні визначати цілісне з безліччю структурно пов'язаних елементів, тобто бути системою.

4. Значний вплив на позитивну правову відповідальність має правосвідомість – як позитивна, так і негативна (деформація правосвідомості). Деформація правосвідомості не може бути детермінантою позитивної правової відповідальності, тому що: в ній відсутні певні структурні компоненти, що є визначальними у правосвідомості; людина з деформованою правосвідомістю не може достатньо повно осмислювати поняття обов'язку та відповідальності; така людина не може оцінити власні дії та дати собі звіт про їх суспільну корисність; якщо людина і здійснює позитивну правову відповідальність, то не виходячи з суспільних потреб, а з власних; нерозуміння власних дій з точки зору покладених на особу обов'язків; деформація на відміну від позитивної правосвідомості є нестійкою та мінливою.

Запропоновано під позитивною правосвідомістю розуміти осмислене відображення правової дійсності, яке полягає в усвідомленні людиною права як позитивного явища та проявляється у самопримусі і самозобов'язанні до позитивної правової відповідальності.

5. В аналізі розуму як детермінанти позитивної правової відповідальності людини важливим є розуміння позитивного мислення. Позитивне правове мислення та його результат – позитивна оцінка права та правових явищ є ідеальною детермінантою позитивної правової відповідальності людини, яка передбачає: необхідність розуміння ідеї права; бачення в нормах права ідеї справедливості і рівності для суб'єктів права; визнання у праві ефективності його дії; наявність згоди бути солідарним з вимо-

гами права, бачити в праві загальнолюдські цінності; з розумінням ставитись до прогалин у праві.

Запропоновано механізм взаємообумовленості розуму та волі у впливі на позитивну правову відповідальність, дія якого відбувається поетапно: 1) людина через посередництво мозку та його діяльності здійснює духовне освоєння правової реальності, тобто відображає дійсність за допомогою здобутих знань, засвоєної інформації та уваги, що зосереджена на зовнішній світ та оточення (відбувається пізнання права); 2) людина осмислює дійсність; 3) людина здійснює вибір оптимальної поведінки, що використовується у ситуації, яка потребує правового регулювання; 4) в людини здійснюється боротьба мотивів, які викликані поставленою метою, що визначається потребами, активною ознакою яких є прагнення. Якраз на цьому етапі відбувається взаємодія волі та розуму, де розум – це передумова вибору рішення, а сама воля – це рішення; 5) людина приймає рішення та настає позитивна правова відповідальність. Розум і волю запропоновано об'єднати в інтегруюче поняття – розумна воля, яка також покликана бути ідеальною детермінантою позитивної правової відповідальності людини.

6. Емоційний компонент відповідальності об'єднує різні складні моральні, соціальні та інтелектуальні почуття, які виникають при виконанні людиною обов'язків, прийнятті важливого рішення чи виконання позитивної правової відповідальності. Серед почуттів варто виокремити правові почуття, які у своїй сукупності становлять емоційний компонент позитивної правової відповідальності людини. До ознак правових почуттів як детермінант позитивної правової відповідальності людини слід віднести: правове почуття – самостійна складова правової свідомості людини; правове почуття, як будь-яке почуття пов'язане, з досвідом людини; ступінь розвитку правового почуття залежить від самої людини (чим вищий розвиток людини в інших природних детермінантах позитивної правової відповідальності (самосвідомості, розуму, волі) людини – тим краще вона володіє своїм правовим почуттям); якість правового почуття залежить від емоційного виховання людини; правове почуття впливає на характер діяльності людини та позитивні правові почуття, безпосередньо пов'язані з позитивною правовою відповідальністю людини.

7. Цінностям як детермінантам позитивної правової відповідальності притаманні наступні ознаки: вони (цінності) виступають соціальним регулятором людської поведінки; є історично зумовленими та сформованими внаслідок життєвого досвіду людини (індивідуальні цінності) або ж соціально-економічних, релігійних, політичних та інших обставин (суспільні цінності); можуть виступати як у негативній, так і позитивній формі – здатність до альтернативності; виникають у системі суб'єктно-об'єктних

відносин; поєднують у собі як матеріальну, так і духовну складову; виникають у результаті усвідомлення та оцінки навколишньої дійсності; рівень усвідомлення та засвоєння суспільних цінностей залежить від рівня свідомості, культури, виховання; цінності втілюються в ідеях, принципах, зразках, нормах, цілях, ідеалах; є елементом морально-правової свідомості; цінності невіддільні від оцінки, завдяки якій людина вибудовує власну систему та ієрархію цінностей, тим самим одні цінності приймаючи, а інші нівелюючи; виступають «ідеальними моделями» людської поведінки; мають здатність відповідати потребам та інтересам людини, колективу, суспільства; особистісні цінності є основою ціннісної орієнтації.

Запропоновано виділити у ціннісних орієнтаціях залежно від форми взаємодії суспільного та індивідуального в людині у сфері права три рівні: 1) свідомо ціннісна правова орієнтація (суспільні цінності співпадають з інтересами людини та є її власними інтересами); 2) допустима ціннісна правова орієнтація (цінності та інтереси людини і суспільства не збігаються, проте людина їх дотримується із власних корисливих мотивів); 3) анти-ціннісна орієнтація (цінності суспільства і цінності особистісні суперечать та взаємовиключають одні одних).

Виділивши рівні ціннісних правових орієнтацій, вказано, що лише на найвищому рівні усвідомлена ціннісна правова орієнтація здатна мотивувати людину до позитивної правової відповідальності.

8. Вплив правових норм на позитивну правову відповідальність людини вбачається в тому, що: правова норма спричиняє вплив на інтереси людей, ставить перед ними певні цілі і тим самим стимулює позитивне ставлення до вимог суспільства, що передбачає і позитивну правову відповідальність; норми права не тільки формулюють у людини певний образ правомірного вчинку, але й викликають у її свідомості вирішальні мотиви на користь позитивної правової відповідальності; уповноважуючі норми встановлюють такі права, які самі по собі мають позитивний зміст, тобто такі права є спрямовані на здійснення позитивних дій, а, отже, і позитивної правової відповідальності людини, яка здійснюється шляхом вибору суб'єктом на власний розсуд правової можливості діяти тим чи іншим чином; в силу усвідомлення обов'язку вчинення певних дій, який закріплений в зобов'язуючих нормах права, людина визначає свою лінію поведінки в межах позитивної правової відповідальності; розуміючи суть заборонних правових норм, зі змісту яких випливає розуміння того, яка поведінка оцінюється державою як негативна, людина визначає свої дії так, щоб вони були в межах лише закону, дотримуючись позитивної правової відповідальності; розуміючи суть заохочувальних правових норм, які містять схвалення певних мотивів поведінки, вони сприяють соціально активним діям людини, що є вираженням найвищого рівня позитивної

правової відповідальності; норма права сприяє застосуванню правомірних засобів досягнення цілей, надає вчинку бажаного правового значення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Соломчак Х. Б. Позитивна правова відповідальність людини: філософсько-правовий вимір / Х. Б. Соломчак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – Вип. 3. – С. 469–479.

2. Соломчак Х. Б. Природні детермінанти позитивної правової відповідальності людини / Х. Б. Соломчак // Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – 2013. – №4 (88). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 20–27.

3. Соломчак Х. Б. Позитивная правовая ответственность человека: анализ философско-правовых подходов / Х. Б. Соломчак // Вестник Нижегородской академии МВД «Юридическая наука и практика». – 2013. – № 24 (4). – С. 262–266.

4. Соломчак Х. Б. Соціальні норми як детермінанти позитивної правової відповідальності людини / Х. Б. Соломчак // Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – 2013. – № 6 (90). – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 408–415.

5. Соломчак Х. Б. Соціальні цінності як детермінанти позитивної правової відповідальності людини / Х. Б. Соломчак // Наше право. – 2014. – № 1. – С. 27–34.

6. Соломчак Х. Б. Правові почуття як природні детермінанти позитивної правової відповідальності людини / Х. Б. Соломчак // Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – 2014. – №1 (91). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 31–38.

7. Соломчак Х. Б. Основні етапи розвитку принципу детермінізму / Х. Б. Соломчак // Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні (26 квітня 2013 р.): третя всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю. – Ч. II. – Сімферополь: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2013. – С. 142–145.

8. Соломчак Х.Б. Позитивна правова відповідальність людини: історичний аспект та необхідність сьогодення / Х. Б. Соломчак // Особливості формування законодавства України на сучасному етапі державотворення (14 березня 2013 р.): всеукраїнська науково-практична конференція. – Івано-Франківськ : Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2013. – С. 56–59.

9. Соломчак Х. Б. Детермінанти позитивної правової відповідальності людини / Х. Б. Соломчак // Актуальні питання сучасної юриспруденції – від теорії до практики : зб. матер. Міжнародної науково-практичної конференції (18 грудня 2013 р.). – К. : Центр Научно-практических Студий, ELSA Ukraine (The European Law Students' Association), 2013. – С. 26–30.

10. Соломчак Х. Б. Соціальні детермінанти позитивної правової відповідальності людини / Х. Б. Соломчак // Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн : матер. міжнародної науково-практичної конференції (27–28 грудня 2013 р.) : у 2 ч. – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. – Ч. 1. – С. 31–34.

11. Соломчак Х. Б. Позитивна правосвідомість як природна детермінанта позитивної правової відповідальності людини / Х. Б. Соломчак // Кримські юридичні читання: Міжнародна науково-практична конференція (30 січня 2014 р.). – АРК : Кримський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», 2014. – С. 498–501.

АНОТАЦІЯ

Соломчак Х. Б. Детермінанти позитивної правової відповідальності людини: філософсько-правовий вимір. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ, – Львів, 2014.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове (з позицій філософії права) вирішення поставленої мети, що полягає в аналізі детермінант позитивної правової відповідальності людини. Запропоновано розуміти під позитивною правовою відповідальністю людини правовідношення, в якому добровільно і свідомо реалізуються суб'єктивні права і обов'язки людини та яке об'єктивується у її правомірній поведінці.

Оскільки детермінізм у залежності від сфери вивчення поділяється на природний і соціальний, а також людина здебільшого перебуває у двох взаємоконфліктуючих вимірах – природному та соціокультурному, виокремлено природні та соціальні детермінанти позитивної правової відповідальності. Природні (індивідуальні) детермінанти трактуються як фактори, пов'язані з фізичною, фізіологічною організацією людини, а також властивості нервової системи, функції організму як вроджені, так і обумовлені тією чи іншою мірою середовищем. До природних детермінант віднесено: самосвідомість, розум і воля, емоції і почуття. В основу соціальних детермінант покладена фундаментальна залежність людини від соціального цілого, частиною якого вона є. Доведено, що культура, цінності, норми є саме тими факторами, на які повинна орієнтуватися людина як соціальна істота.

Ключові слова: правова відповідальність, позитивна правова відповідальність, розум, воля, свідомість, правосвідомість, емоції, почуття, культура, соціальні, правові цінності, соціальні, правові норми.

АННОТАЦИЯ

Детерминанты позитивной правовой ответственности человека: философско-правовое измерение. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел МВД Украины, Львов, 2014.

В диссертации осуществлено теоретическое обобщение и новое (с позиций философии права) решение поставленной цели, заключающейся в анализе детерминант позитивной правовой ответственности человека. Решение этой научной задачи является одним из необходимых условий научного познания позитивной правовой ответственности человека, предотвращения совершения правонарушений, повышения общественного порядка, стимулирования правомерного поведения, а также развития правового государства. Сформулированы основные понятия, необходимые для изложения философского подхода детерминант позитивной правовой ответственности человека – правовая ответственность, положительная правовая ответственность человека, детерминизм и детерминанты позитивной правовой ответственности человека.

Предлагается собственное видение правовой ответственности, согласно которому правовая ответственность – это осознанная форма правовой обязанности, которая, с одной стороны, проявляется в сознательной и добровольной реализации субъективных прав и обязанностей человека и объективируется в его правомерном поведении (положительный аспект), а с другой, – основывается на необходимости испытать негативные последствия для правонарушителя в связи с несоблюдением или нарушением им правовых норм (негативный аспект). Предложено понимать под положительной правовой ответственностью человека правоотношение, в котором добровольно и сознательно реализуются субъективные права и обязанности человека и которое объективируется в его правомерном поведении.

Методология исследования позитивной правовой ответственности человека базировалась на принципе детерминизма, который является фундаментальным принципом философского учения о бытии. Учитывая проведенный анализ позитивной правовой ответственности с помощью принципа детерминизма, установлено, что детерминанты позитивной правовой ответственности должны отвечать следующим признакам: должны находиться во взаимодействии; рассматриваться только с активной стороны; должны быть автономными, самостоятельными, самодетерминированными (то есть, в свою очередь, тоже состоять из определенных детерминант), субстанциальными (т.е. должны быть абсолютными явлениями), должны определять целостное с множеством структурно связанных элементов, то есть быть системой.

Детерминизм в зависимости от сферы изучения делится на природный и социальный, а также человек находится в двух взаимноконфликтующих измерениях – природном и социокультурном. Поэтому детерминанты позитивной правовой ответственности человека предложено разделить на социальные и природные. Под природными детерминантами понимаются факторы, связанные с физической, физиологической организацией человека, а также свойства нервной системы, функции организма как врожденные, так и обусловленные той или иной степенью средой. Нарушение природного (биологического) в человеке лишает ее возможности функционировать как в поведенческой возможности, так и в жизнедеятельности общества. К природным детерминантам предложено отнести: самосознание, ум и волю, эмоции и чувства. Естественно, человек – это социальное существо, а следовательно, он приобретает свои человеческие свойства с помощью социума, к которому принадлежит.

В основу социальных детерминант положена фундаментальная зависимость человека от социального целого, частью которого он является, поэтому всегда вынужден сопоставлять свои действия с требованиями общества. Доказано, что культура, правовые и социальные ценности и нормы являются именно теми факторами, на которые должен ориентироваться человек как социальное существо. Кроме того, их следует считать социальными детерминантами позитивной правовой ответственности человека, потому что вне общества их просто не существовало бы. Однако следует заметить, что исследование базируется на взаимодействии социального и природного в человеке, и соответственно, в каждой детерминанте позитивной правовой ответственности есть оба эти фактора: в природных детерминантах их отношение биологически-социальное, а в социальных – социально-биологическое. Поэтому социальный детерминизм не огражден от природного детерминизма непреодолимой стеной.

Ключевые слова: правовая ответственность, позитивная правовая ответственность, ум, воля, правосознание, эмоции, чувства, культура, социальные и правовые ценности и нормы.

ANNOTATION

Solomchak Kh.B. Determinants of positive legal responsibility of a person: philosophical-legal aspect. – Manuscript rights reserved.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Juridical Sciences on the speciality 12.00.12. – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2014.

The dissertation presents the conception of the positive responsibility of person as the relationship, in which the subjective rights and duties of person are

voluntarily and knowingly implemented and which are objectified in his/her good behavior. It is singled out natural and social determinants of positive liability. Natural (individual) determinants are treated as factors related to physical, physiological organization of the person and the properties of the nervous system, the body's function as innate and conditioned by some environmental extents (consciousness, intelligence, will, emotions and feelings). The bases of social determinants are fundamental dependence of person from social whole, part of which he/she is (social values and norms).

Keywords: positive legal responsibility, intelligence, will, consciousness, legal consciousness, emotions, feelings, social values and norms.

Підписано до друку 21.05.2014. Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 217. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>